

พจนานุกรม
พระพุทธศาสนา
ฉบับการ์ตูน

พจนานุกรม พระพุทธศาสนา ฉบับการ์ตูน

พิมพ์ครั้งที่ 1 ตุลาคม 2553

สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย ห้ามคัดลอกถ่ายเอกสารหรือพิมพ์
หรือวิธีหนึ่งวิธีใดของหนังสือเล่มนี้ก่อนได้รับอนุญาตจากบริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด

ราคา 250 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พจนานุกรม พระพุทธศาสนา ฉบับการ์ตูน -- 1. พิมพ์ที่ : สกายบุ๊กส์, 2553.
408 หน้า

1. พุทธศาสนา -- พจนานุกรม. 2. พุทธศาสนา -- คำศัพท์. I. ชื่อเรื่อง
294.303
ISBN 978-616-213-053-3
S7901-30-10-10

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย บริษัท **สกายบุ๊กส์** จำกัด

515/276-8 ถ.รังสิต-ปทุมธานี ต.ประชาธิปัตย์
อ.ธัญบุรี จ.ปทุมธานี 12130
e-mail: sales@skybook.co.th

www.skybook.co.th โทร. 0-2958-1125-7 โทรสาร. 0-2567-5105

พิมพ์บน
กระดาษถนอมสายตา
www.greenread.com

อ่านได้บน

หากท่านผู้อ่านซื้อหนังสือที่จัดพิมพ์โดยบริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด และพบว่าหนังสือสลับหน้า
พิมพ์ไม่ชัดเจน หน้าขาดหายไม่ครบ หรือความบกพร่องอื่นใดอันเนื่องมาจากการกระบวนการพิมพ์
และการเข้าเล่ม กรุณาส่งหนังสือมาที่บริษัทฯ เพื่อรับหนังสือเล่มใหม่

ถ้อยแถลงผู้จัดพิมพ์

พระพุทธศาสนาเป็นมรดกทางปัญญาอันยิ่งใหญ่ ที่บรรพบุรุษไทยได้รักษาสืบทอดมาถึงเราในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นศิลปะ วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ก็มีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญทั้งสิ้น ที่ได้ก็ตาม ถ้าผู้คนดำเนินชีวิตในวิถีแห่งพระพุทธศาสนา สังคมย่อมเกิดสันติภาพ ผู้คนก็มีสันติสุข สิ่งแวดล้อมก็ดีงามเกื้อกูลต่อชีวิต

ในการศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องนั้น สิ่งที่ต้องเป็นเครื่องมือสำคัญก็คือ พจนานุกรม ที่จะช่วยให้ผู้สนใจศึกษาเกิดความกระจ่างชัดในความหมาย และให้ความรู้พื้นฐานที่สำคัญ

หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๕ : ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๓ (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุติ) เป็นหนังสือสำคัญที่นักการศึกษาทั่วไป ใช้เป็นหลักและกล่าวอ้างถึงมากที่สุด ถือว่าเป็นพจนานุกรมที่ให้ความหมายที่ถูกต้องแม่นยำ แต่เนื่องจากหนังสือดังกล่าวได้อธิบายคำศัพท์ในขอบเขตที่กว้างขวางครอบคลุมตลอดถึงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และหลักธรรมวินัยสำหรับผู้ศึกษาปฏิบัติทุกระดับ นับว่ายากเกินไป และเกินความต้องการของผู้ศึกษาขั้นต้น ทางสำนักพิมพ์ บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด จึงเห็นว่า น่าจะมีหนังสือพจนานุกรมที่เหมาะสมกับเด็กและเยาวชน และผู้สนใจทั่วไป มีศัพท์ที่ใกล้ตัว ไม่ยากจนเกินไป ซึ่งพบเห็นได้ยิบในชีวิตประจำวัน จึงได้ขออนุญาตคัดเลือกคำจากหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ โดยพระพรหมคุณาภรณ์นั้น มาพิมพ์แยกต่างหาก และเขียนภาพประกอบที่สวยงามเพื่อจูงใจเด็กและเยาวชนให้เกิดความสนใจเพิ่มขึ้น

พจนานุกรมพระพุทธศาสนา ฉบับการทูต เล่มนี้ เป็นพจนานุกรมที่รวบรวมคำศัพท์เฉพาะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อาทิ ชื่อบุคคลสำคัญ สถานที่ พิธีกรรม ที่หลายๆ คนอาจพบในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาบ้าง ในชีวิตประจำวันบ้าง แต่ยังไม่ทราบความหมายที่แน่ชัด หรืออาจจะเข้าใจความหมายผิดเพี้ยนไป เมื่อได้เปิดอ่านหรือค้นหาคำศัพท์จากพจนานุกรมฉบับนี้ ก็จะได้ทราบความหมายที่ชัดเจนถูกต้อง อีกทั้งยังเป็นพจนานุกรมที่เหมาะสมแก่ผู้ที่เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา และบุคคลทั่วไป โดยมีภาพประกอบที่สนุกสนาน แผ่นมุกตลกขบขัน สบายๆ ดูภาพแล้วทำให้เข้าใจความหมายมากขึ้น

ทางสำนักพิมพ์มีความภูมิใจ และมุ่งมั่นที่จะทำหนังสือเล่มนี้ แม้ต้องใช้เวลานานนับปี เพื่อให้ได้เนื้อหาและภาพประกอบที่ถูกต้อง สวยงาม ชวนให้เกิดความสนใจอยากศึกษา

ต้องขอขอบพระคุณทางคณะสงฆ์วัดญาณเวศกวัน และญาติโยมของวัด ที่ได้ให้ความกรุณาในการตรวจสอบอาร์ตเวิร์กและให้ข้อเสนอแนะต่างๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำหนังสือนี้ จนถึงความสำเร็จ

บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด หวังเป็นอย่างยิ่งว่า **หนังสือพจนานุกรมพระพุทธศาสนา ฉบับการทูต** นี้ จะช่วยให้ผู้เริ่มสนใจพระพุทธศาสนาทั่วไป ตลอดจนเด็กๆ และเยาวชน ได้รับทรัพย์อันประเสริฐคือปัญญา อันเป็นคุณสมบัติสำคัญสำหรับการพัฒนาตน ตลอดจนถึงสังคม และประเทศชาติ ให้เกิดความดี ความงาม ความเจริญพัฒนา และความสุขที่ยั่งยืนสืบไป

บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด

สารบัญ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

ก	๖	น	๑๓๔
ข	๙	บ	๑๔๒
ค	๓๒	ป	๑๕๕
ฌ	๓๗	ผ	๑๙๕
ง	๕๔	พ	๒๐๐
จ	๕๕	ฟ	๒๒๒
ฉ	๕๖	ภ	๒๒๓
ช	๗๒	ม	๒๓๔
ฌ	๗๖	ย	๒๕๒
ฉ	๘๔	ร	๒๕๕
ณ	๘๕	ฤ	๒๕๙
ญ	๘๖	ล	๒๖๐
ฎ	๘๘	ว	๒๖๔
ฏ	๘๙	ศ	๒๘๓
ด	๙๐	ส	๒๘๘
ต	๙๓	ห	๓๒๗
ถ	๑๐๗	อ	๓๓๐
ท	๑๐๙	พระประจำวันต่างๆ	๔๐๓
ธ	๑๒๓		

อักษรย่อชื่ออัครมหารั *

เรียงตามอักษรวิธีแห่งมคธภาษา
(ที่พิมพ์ตัวเอน คือ ตั้มกัรในพระไตรปิฎก)

อง.อ.	องคฺตุตฺตรนิกาย อนุจกถา (มนโรธปุรณ)
อง.อนุจก.	องคฺตุตฺตรนิกาย อนุจกนิปาต
อง.เอก.	องคฺตุตฺตรนิกาย เอกนิปาต
อง.เอกาทสก.	องคฺตุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
อง.จตุกก.	องคฺตุตฺตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง.ฉกก.	องคฺตุตฺตรนิกาย ฉกกนิปาต
อง.ติก.	องคฺตุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
อง.ทสก.	องคฺตุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
อง.ทุก.	องคฺตุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
อง.นวก.	องคฺตุตฺตรนิกาย นวกนิปาต
อง.ปญจก.	องคฺตุตฺตรนิกาย ปญจกนิปาต
อง.สตตก.	องคฺตุตฺตรนิกาย สตตกนิปาต
อป.อ.	อปทาน อนุจกถา (วิสุทฺตชนวิลาสิน)
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก กถาวตถุ
อภิ.ชา.	อภิธมฺมปิฎก ชาติกกถา
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปฏจาน
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคลปณฺณตฺติ
อภิ.ยมก.	อภิธมฺมปิฎก ยมก
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก วิภังค
อภิ.ส.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณ
อิตฺติ.อ.	อิตฺติวุตฺตก อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปนี)
อุ.อ., อุทาน.อ.	อุทาน อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปนี)
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน

ขุ.อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตก
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน
ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาจ
ขุ.จริยา.	ขุททกนิกาย จริยาปิฎก
ขุ.จู.	ขุททกนิกาย จูฬนันทเทส
ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาตก
ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา
ขุ.เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธมมปา
ขุ.ปฎิ.	ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิทามคค
ขุ.เปต.	ขุททกนิกาย เปตวตถุ
ขุ.พุทฺธ.	ขุททกนิกาย พุทฺธวส
ขุ.ม., ขุ.มหา.	ขุททกนิกาย มหานันทเทส
ขุ.วิมาน.	ขุททกนิกาย วิมานวตถุ
ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิปาต
ขุทฺทก.อ.	ขุทฺทกปาจ อฏฺฐกถา (ปรมตถุไซตีกา)
จริยา.อ.	จริยาปิฎก อฏฺฐกถา (ปรมตถุทีปนี)
ชา.อ.	ชาตกฏฺฐกถา
เถร.อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตถุทีปนี)
เถรี.อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตถุทีปนี)
ที.อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกาวคค
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคค
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกขุทฺธวคค
ธ.อ.	ธมมปาฏฺฐกถา
นันท.อ.	นันทเทส อฏฺฐกถา (สพฺพธมมปาไซตีกา)
ปณฺจ.อ.	ปณฺจปรกรณ อฏฺฐกถา (ปรมตถุทีปนี)
ปฎิ.อ.	ปฎิสัมภิทามคค อฏฺฐกถา (สพฺพธมมปกาลินี)
เปต.อ.	เปตวตถุ อฏฺฐกถา (ปรมตถุทีปนี)

พทุธ.อ.	พทุธวส อฏฺจกถา (มธุรสตถวิลาสินี)
ม.อ.	มชฺฉิมินิกาย อฏฺจกถา (ปปญฺจสุทฺธิ)
ม.อุ.	มชฺฉิมินิกาย อุปริปณฺณาสก
ม.ม.	มชฺฉิมินิกาย มชฺฉิมปณฺณาสก
ม.มู.	มชฺฉิมินิกาย มूलปณฺณาสก
มฺงคส.	มฺงคสฺสทถที่ปนี
มิลินฺท.	มิลินฺทปณฺหา
วินย.	วินยปิฎก
วินย.อ.	วินย อฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)
วินย.ฎีกา	วินยอฏฺจกถา ฎีกา (สารตถที่ปนี)
วิภังค.อ.	วิภังค อฏฺจกถา (สมโมหวิโนทนี)
วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺจกถา (ปรมตถที่ปนี)
วิสุตฺติ.	วิสุตฺติมคฺค
วิสุตฺติ.ฎีกา	วิสุตฺติมคฺค มหาฎีกา (ปรมตถมณฺชฺสา)
สังคณฺี อ.	สังคณฺี อฏฺจกถา (อฏฺจสาลินี)
สังคท.	อภิธมฺมตถสังคท
สังคท.ฎีกา	อภิธมฺมตถสังคท ฎีกา (อภิธมฺมตถวิภาวินี)
สํ.อ.	สํยุตฺตนิคาย อฏฺจกถา (สารตถปกาสินี)
สํ.ช.	สํยุตฺตนิคาย ชนฺธวาวคค
สํ.นี.	สํยุตฺตนิคาย นีทานวคค
สํ.ม.	สํยุตฺตนิคาย มหาวาวคค
สํ.ส.	สํยุตฺตนิคาย สคฺคาถวคค
สํ.สพฺ.	สํยุตฺตนิคาย สพฺพายตฺนวคค
สุตฺต.อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺจกถา (ปรมตถโชติกา)

* คัมภีร์ชั้นฎีกาแสดงไว้ข้างต้นเฉพาะที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษภาษาบาลีในประเทศไทย ส่วนที่
นอกจากนี้ไม่แสดงไว้ พึงเข้าใจเอง ตามแนววิธีในการใช้อักษรย่อสำหรับอรรถกถา ที่นำ อ. ไปต่อ
ท้ายอักษรย่อของคัมภีร์ในพระไตรปิฎก เช่น ที.อ., ม.อ., ส.อ. เป็นต้น (ในกรณีของฎีกา ก็นำ ฎ. หรือ
ฎีกา ไปต่อ เป็น ที.ฎ. หรือ ที.ฎีกา เป็นต้น)

ก

กฐิน ตามศัพท์แปลว่า “ไม้สะดึง” คือไม้
แบบสำหรับชิงเพื่อตัดเย็บจีวร; ในทาง
พระวินัย ใช้เป็นชื่อเรียกสังฆกรรม

อย่างหนึ่ง (ในประเพณีอุทิศกุศล)
ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่สงฆ์ผู้
จำพรรษาแล้ว เพื่อแสดงออกซึ่งความ

กฐิน

สามัคคีของภิกษุ ที่ได้จำพรรษาอยู่ร่วมกัน โดยให้พวกเธอพร้อมใจกันยกมอบผ้าผืนหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในหมู่พวกเธอที่เป็นผู้มีคุณสมบัติสมควร แล้วภิกษุรูปนั้นนำผ้าที่ได้รับมอบไปทำเป็นจีวร (จะทำเป็นอันตราวาสก หรืออุตราสงค์ หรือสังฆาฏิกก็ได้ และพวกเธอทั้งหมดจะต้องช่วยภิกษุนั้นทำ) ครั้นทำเสร็จแล้ว ภิกษุรูปนั้นแจ้งให้ที่ประชุมสงฆ์ซึ่งได้มอบผ้าแก่เธอขึ้นทราบเพื่ออนุโมทนา เมื่อสงฆ์คือที่ประชุมแห่งภิกษุเหล่านั้นอนุโมทนาแล้ว ก็ทำให้พวกเธอได้สิทธิพิเศษที่จะขยายเขตทำจีวรให้ยาวออกไป (เขตทำจีวรตามปกติ ถึงกลางเดือน ๑๒ ขยายต่อออกไปถึงกลางเดือน ๔); ผ้าที่สงฆ์ยกมอบให้แก่ภิกษุรูปหนึ่งนั้นเรียกว่า **ผ้ากฐิน** (กฐินทุสสะ); สงฆ์ผู้ประกอบกฐินกรรมต้องมีจำนวนภิกษุอย่างน้อย ๕ รูป; ระยะเวลาที่พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตให้ประกอบกฐินกรรมได้ มีเพียง ๑ เดือนต่อจากสิ้นสุดการจำพรรษา เรียกว่า **เขตกฐิน** คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

ภิกษุผู้กรานกฐินแล้ว ย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการ (เหมือนอานิสงส์การจำพรรษา; ดู จำพรรษา) ยึดออก

ไปอีก ๔ เดือน (ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔) และได้โอกาสขยายเขตจีวรกาลออกไปตลอด ๔ เดือนนั้น

คำถวายผ้ากฐิน **แบบสั้นว่า**: “อิมิ, สปริวาริ, กฐินจีวรทุสสั, สงฺฆสฺส, โอโณชยาม” (ว่า ๓ จบ) แปลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายขอน้อมถวาย ผ้ากฐินจีวรกับทั้งบริวารนี้แก่พระสงฆ์”

แบบยาวว่า: “อิมิ, ภนฺเต, สปริวาริ, กฐินจีวรทุสสั, สงฺฆสฺส, โอโณชยาม, สาธุ โน ภนฺเต, สงฺโฆ, อิมิ, สปริวาริ, กฐินทุสสั, ปฏิกฺคณฺหาตุ, ปฏิกฺคเหฺตฺวา จ, อิมินา ทุสฺเสน, กฐินิ, อตุฏฺถตุ, อมฺหากิ, ทิฆรตฺตํ, หิตาย, สุขาย” แปลว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้ากฐินจีวร กับทั้งบริวารนี้แก่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับ ผ้ากฐินกับทั้งบริวารนี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย ครั้นรับแล้ว จงกรานกฐินด้วยผ้านี้ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนาน เทอญฯ” (เครื่องหมาย ใส่ไว้เพื่อเป็นที่กำหนดที่จะกล่าวเป็นตอนๆ ในพิธี); กฐิน ก็เขียน

กฐินทาน การทอดกฐิน, การถวายผ้ากฐิน คือการที่อุทิศผู้ศรัทธาหรือแม้ภิกษุสามเณร นำผ้าไปถวายแก่สงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว ณ วัดใดวัดหนึ่ง เพื่อ

ทำเป็นผ้ากฐินเรียกสามัญว่า ทอดกฐิน (นอกจากผ้ากฐินแล้วปัจจุบันนิยมมีของถวายอื่นๆ อีกด้วยจำนวนมาก เรียกว่า บริวารกฐิน)

กตัญญูกตเวทิตา ความเป็นคน กตัญญูกตเวทิตา

กตัญญูกตเวทิตา ผู้รู้อุปการะที่ท่าน ทำแล้วและตอบแทน แยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญู รู้คุณท่าน; กตเวทิตา ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน; ความ กตัญญูกตเวทิตาว่าโดยขอบเขต แยกได้ เป็น ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทิตาต่อ

กตัญญูกตเวทิตา

บุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อ
ตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัตตา
กตเวทิต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณ
ประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่
ส่วนรวม เช่นที่พระเจ้าปเสนทิโกศล
ทรงแสดงความกตัตตาต่อกตเวทิต่อ
พระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศ
ธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัล-

ยาณธรรม เป็นต้น อย่างหนึ่ง (ข้อ ๒
ในบุคคลหาได้ยาก ๒)

กตัตตากรรม กรรมสักว่าทำ, กรรม
ที่เป็นกุศลก็ทำตามอกุศลก็ทำ สักแต่
ว่าทำ คือไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นอย่างนั้น
โดยตรง หรือมีเจตนาอ่อนไม่ชัดเจน
ยอมให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่น ท่าน
เปรียบเสมือนคนบ้ายิงลูกศร ย่อม

กตัตตากรรม

กรรม

ไม่มีความหมายจะให้ถูกใคร ทำไปโดยไม่ตั้งใจชัดเจน; ดู กรรม ๑๒

กถา ถ้อยคำ, เรื่อง, คำกล่าว, คำอธิบาย
กนิษฐภคินี, กนิษฐภคินี น้องหญิง

กนิษฐภาดา, กนิษฐภาดา น้องชาย

กบิลดาบส ดาบสที่อยู๋ในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์ พระราชบุตรและพระราชบุตรี ของพระเจ้าโศกการาชพากันไปสร้างพระนครใหม่ในที่อยู๋ของกบิลดาบส จึงขนานนามพระนครที่สร้างใหม่ว่า **กบิลพัสดุ์** แปลว่า “ที่หรือที่ดินของกบิลดาบส”

กบิลพัสดุ์ เมืองหลวงของแคว้นสักกะหรือศากยะที่ได้ชื่อว่า **กบิลพัสดุ์** เพราะ

เดิมเป็นที่อยู๋ของกบิลดาบส บัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล

กรรโชก ขู่เอาด้วยกิริยาหรือวาจาให้กลัว (เพลงมาจาก **กรรโชก**)

กรรม การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินใช้สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ยู่่ว่า บ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม), ว่าโดยสาระ กรรมก็คือเจตนา หรือเจตนานั่นเองเป็นกรรม, การกระทำที่

ดีเรียกว่า **กรรมดี** การกระทำที่ชั่ว เรียกว่า **กรรมชั่ว**; เทียบ **กิริยา**

กรรม ๒ กรรมจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุมี ๒ คือ ๑. **อกุศลกรรม** กรรมที่เป็นอกุศลกรรมชั่ว คือเกิดจากอกุศลมูล ๒. **กุศลกรรม** กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี คือเกิดจากกุศลมูล

กรรม ๓ กรรมจำแนกตามทวารคือทางที่ทำการกรรม มี ๓ คือ ๑. **กายกรรม** การกระทำทางกาย ๒. **วจีกรรม** การกระทำทางวาจา ๓. **มโนกรรม** การกระทำทางใจ

กรรม ๑๒ กรรมจำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผล พระอรรถกถาจารย์รวบรวมแสดงไว้ ๑๒ อย่าง คือ **หมวดที่ ๑ ว่าโดยปากกาล** คือจำแนกตามเวลาที่ให้ผล ได้แก่ ๑. **ทิฏฐธรรมเวทณียกรรม** กรรมให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้ ๒. **อุปัชชเวทณียกรรม** กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า ๓. **อปราวปรียเวทณียกรรม** กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป ๔. **อโหสิกรรม** กรรมเลิกให้ผล **หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ** คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่ ๕. **ชนกกรรม** กรรมแต่งให้เกิดหรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด ๖. **อุปัตถัมภกกรรม** กรรมสนับสนุน คือเข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนก-

กรรม ๗. **อุปปีฬกรรม** กรรมบีบคั้น คือเข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาเบาลงหรือสั้นเข้า ๘. **อุปฆาตกรรม** กรรมตัดรอน คือกรรมแรงฝ่ายตรงข้ามที่เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดหรือหยุดไปที่เดียว **หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย** คือจำแนกตามลำดับความแรงในการให้ผล ได้แก่ ๙. **ครุภกรรม** กรรมหนักให้ผลก่อน ๑๐. **พหุลกรรม** หรือ **อาจิณณกรรม** กรรมทำมากหรือกรรมชินให้ผลรองลงมา ๑๑. **อาสันนกรรม** กรรมจวนเจียนหรือกรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีสองข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น ๑๒. **กตัตตากรรม** หรือ **กตัตตาวาปนกรรม** กรรมลัทธิทำคือเจตนาอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล

กรรมกรรม เครื่องลงอาชญา, ของสำหรับใช้ลงโทษ เช่น โข่ ตรวน ชื่อ คา เป็นต้น

กรรมการ บุคคลในคณะซึ่งร่วมกันทำงานบางอย่างที่ได้รับมอบหมาย

กรรมกิเลส กรรมเครื่องเศร้าหมอง, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง มี ๔ อย่างคือ ๑. **ปาณาติบาต** การทำชีวิตให้ตกล่วงคือฆ่าฟันสังหารกัน ๒. **อทินนาทาน** ถือนาของที่เขาเจ้าของเขาไม่ได้ให้ คือลักขโมย ๓. **กาเมสุมิจ-**

อาจารย์ประพจน์พิตในกาม ๔. มุสาวาท
พูดเท็จ; ๑. คิทธิวินัย

กรรมฐาน ๑. กัมมัฏฐาน

กรรมบถ “กรรมอันเป็นทาง”, กรรม
ดีหรือชั่วซึ่งแรงถึงขั้นที่เป็นทางให้เกิด
ในสุคติหรือทุคติ เช่น มุสาวาทคือ
เจตนาพูดเท็จถึงขั้นทำลายดีตรอน
ประโยชน์ของผู้อื่น จึงเป็นกรรมบถ

ถ้าไม่ถึงขั้นอย่างนี้ ก็เป็นกรรมเท่านั้น
ไม่เป็นกรรมบถ, มีคำอธิบายแบบ
ครอบคลุมด้วยว่ากรรมทั้งหลายทั่วไป
ชื่อว่าเป็นกรรมบถ เพราะเป็นทางแห่ง
สุคติและทุคติ และเป็นทางแห่งความ
สุขความทุกข์ของผู้ที่เกิดในคตินั้นๆ,
กรรมบถแยกเป็น กุศลกรรมบถ ๑๐
และ อกุศลกรรมบถ ๑๐

กรรมแสง

กรรมวาจา คำประกาศกิจในท่ามกลาง
สงฆ์, การสวดประกาศ แบ่งเป็น ๒ คือ
ญัตติ ๑ อนุสาวนา ๑

กรรมวาท ผู้ประกาศหลักกรรม หรือ
ผู้ถือหลักกรรม เช่น ยืนยันว่ากรรมคือ
การกระทำมีและมีผลจริง ว่าแต่ละคน
มีกรรมเป็นของตนและเป็นไปตาม
กรรมนั้น ว่าการกระทำเป็นเครื่อง

ตัดสินความดีเลวสูงทรม (มีใช้ชาติกำหนดตัดสิน) ว่าการกระทำเป็นเหตุปัจจัยให้สำเร็จผล (มีใช้สำเร็จด้วยการอ้อนวอนดลบันดาล หรือแล้วแต่โชค) เป็นต้น; หลักการแห่งกรรม, การถือหลักกรรม; พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เอง (อง.ติก.๒๐/๔๗๗/๓๖๙) ว่าทรงเป็น **กรรมวาที** (ถือหลักหรือกฎแห่งการกระทำ) **กิริยวาที** (ถือหลักการอันให้กระทำ) และ**วิริยวาที** (ถือหลักความเพียร); บางทีกล่าวถึงพระกิตติคุณของพระพุทธเจ้า (เช่นที่ ส.๓/๑๘๒/๑๔๗) ว่าทรงเป็น**กรรมวาที กิริยวาที** (คือเป็นกรรมวาที และกิริยวาที นั้นเองต่างกันเพียงว่า กรรมวาที และกิริยวาที เป็นได้ทั้งคำคุณศัพท์ของบุคคล และคำนามแสดงหลักการ ส่วนกรรมวาที และกิริยวาที เป็นคุณศัพท์อย่างเดียว)

กรรมวาที ๑ **กรรมวาที**

กรรมสิทธิ์ ความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน, สิทธิที่ได้ตามกฎหมาย

การแสง ร้องให้ บัดนี้เขียน กันแสง

กรวดน้ำ ตั้งใจอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ พร้อมไปกับบทสวดมนต์เป็นเครื่องหมาย และเป็นเครื่องรวมกระแสจิตที่ตั้งใจอุทิศนั้นให้แน่น; เริ่มรินน้ำเมื่อพระองค์หัวหน้าเริ่มสวดดยถา รินน้ำหมดพร้อมกับพระหัวหน้าสวดดยถาจบ และพระทั้งหมดเริ่มสวดพร้อมกัน จาก

นั้นวางที่กรวดน้ำลงแล้วประนมมือรับพรต่อไป; คำกรวดน้ำอย่างสั้นว่า “**อิห โน ฆาตินิ โหตุ**” แปลว่า “ขอส่วนบุญจงสำเร็จแก่ ... (ออกชื่อผู้ล่วงลับ) และญาติทั้งหลายของข้าพเจ้าเถิด” จะต่ออีกก็ได้ว่า “**สขิตา โหนตุ ฆาตโย**” แปลว่า “ขอญาติทั้งหลายจงเป็นสุขเถิด”

กระทุ้ง หัวข้อ, คำเงื่อนไข

กิริยา ในทางไวยากรณ์ คือรูปสันสกฤตของคำว่า **กิริยา**

กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์ของเขา; ๑ **พรหมวิหาร**

กษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดิน, เจ้านาย, ชนชั้นปกครอง หรือนักรบ

กสิกรรม การทำนา, การเพาะปลูก

กสิน “ทั้งหมด”, “ทั้งสิ้น”, “ล้วน”, วัตถุที่เป็นอารมณ์อย่างเดียวล้วนในการเจริญกรรมฐาน เช่น ถ้าใช้ปฐวีคือดินก็เป็นปฐวีอย่างเดียวล้วน ไม่มีอย่างอื่นปน จึงเรียกว่า “ปฐวีกสิน”, ตามที่เรียนกันบัดนี้ แปลกันว่า วัตถุอันจงใจ คือ จงใจให้เข้าไปผูกอยู่, เป็นชื่อของกรรมฐานที่ใช้วัตถุของล้วนหรือสีเดียวล้วนสำหรับเพ่งเพื่อจงจิตให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ อย่าง คือ **ภุตกสิน ๔**: ๑. ปฐวีดิน ๒. อาโป น้ำ ๓. เตโชไฟ ๔. วาโยลม; **วรรณกสิน ๔**: ๕. นิล สีเขียว

๖. ปิตํ สีเหลือง ๗. โลหิตํ สีแดง ๘. โอทาตํ สีขาว; และ ๙. อาโลโก แสงสว่าง ๑๐. อากาโส ที่ว่าง

กะเทย คนหรือสัตว์ที่ไม่ปรากฏว่าเป็นชายหรือหญิง

กัณฐดาล ระฆังวงเดือน

กัจฉะ, กัจฉประเทศ รักแร้

กัญจนา เจ้าหญิงแห่งเทวทหนครเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสีหหนุ ผู้ครองนครกบิลพัสดุ์ เป็นพระชนนีของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นพระอัยยิกาของเจ้าชายสิทธัตถะ

กัณฐกะ ชื่อม้าสีขาวที่พระมหานรุขทรงในวันออกผนวช

กัณฐชะ อักษรเกิดในลำคอ คือ อ, อา, ก, ข, ค, ฉ, ง และ ห

กัณฑ์ หมวด, ตอน, ส่วนของเรื่อง

กัณดาร อัดคัด, ผิดเคื่อง, หายาก, ลำบาก, แห้งแล้ง, ทางที่ผ่านไปยาก

กัป, กัลป์ กาลกำหนด, กำหนดอายุของโลก, ระยะเวลายาวนานเหลือเกินที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาลประลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนาฮินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ทำนให้เข้าใจด้วยอุปมาว่า เปรียบเหมือนมีภูเขาตึลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขาชิ้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาว

นานกว่านั้น; กำหนดอายุของมนุษย์หรือสัตว์จำพวกนั้นๆ ในยุคนั้นๆ เรียกเต็มว่า 'อายุกัป' เช่นว่า อายุกัปของมนุษย์นี้ ประมาณ ๑๐๐ ปี

ที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นข้อควรรู้ที่พอแก่ความเข้าใจทั่วไป หากต้องการทราบละเอียด พึงศึกษาคติโบราณดังนี้กับมี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. **มหากัป** กัปใหญ่ คือ กำหนดอายุของโลก อันหมายถึงสกลพิภพ

๒. **อสงไขยกัป** กับอันนับเวลามาได้คือ ส่วนย่อย ๔ แห่งมหากัป ได้แก่

๑) **สังวัฏฏกัป** (เรียกเต็มว่าสังวัฏฏอสงไขยกัป) กับเสื่อม คือระยะเวลาที่โลกเสื่อมลงจนถึงวินาศ

๒) **สังวัฏฏฐายีกัป** (สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป) ระยะเวลาที่โลกพินาศแล้วทรงอยู่

๓) **วิวัฏฏกัป** (วิวัฏฏอสงไขยกัป) กับเจริญ คือ ระยะเวลาที่โลกกลับเจริญขึ้น

๔) **วิวัฏฏฐายีกัป** (วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป) ระยะเวลาที่โลกเจริญแล้วทรงอยู่

ครบรอบ ๔ อสงไขยกัปนี้ เป็นมหากัปหนึ่ง

๓. **อันตรกัป** กัปในระหว่าง ได้แก่ ระยะเวลาที่หมู่มนุษย์เสื่อมจนส่วนใหญ่พินาศแล้ว ส่วนที่เหลือดีขึ้นเจริญขึ้น

และมีอายุยืนยาวขึ้นจนถึงอสัณไชย แล้วกลับเสื่อมทรมอลง อายุสั้นลงๆ จนเหลือเพียงสิบปีแล้วพินาศ ครบรอบนี้ เป็นอันตรกัปหนึ่ง ๖๔ อันตรกัป เช่นนั้นเป็น ๑ อสงไขยกัป

๔. **อายุกัป** กำหนดอายุของสัตว์จำพวกนั้นๆ เช่น อายุกัปของมหาพรหมเท่ากับ ๑ อสงไขยกัป

โดยทั่วไป คำว่า “กัป” ที่มาโดดๆ มักหมายถึงมหากัป แต่หลายแห่งหมายถึงอายุกัป เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ได้ทรงเจริญอิทธิบาท ๔ เป็นอย่างดีแล้ว หากทรงจำนง จะทรงพระชนม์อยู่ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัปก็ได้ “กัป” ในที่นี้ หมายถึงอายุกัป คือจะทรงพระชนม์อยู่จนครบกำหนดอายุของคนในยุคนั้นเต็มบริบูรณ์ คือเต็ม ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่านั้น ก็ได้

ตามคติที่บางคัมภีร์ประมวลมาบันทึกไว้ ฟังทราบทั่วตลอดมหากัปนั้น พระพุทธเจ้าจะอุบัติเฉพาะแต่ในวิวัฏฏะกัป คือในระยะเวลาที่โลกกลับเจริญขึ้น และกำลังทรงอยู่ เท่านั้น และกัปเมื่อจำแนกตามการอุบัติของพระพุทธเจ้า มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑. **สุญกัป** กับ **อสุญกัป** หรือ **กัปว่างเปล่า** คือ กัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ (รวมทั้งไม่มีพระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระพุทธ-

สาวก และพระเจ้าจักรพรรดิธรรมราชาด้วย)

๒. **อสุญกัป** กับ **อสุญ** หรือ **กัปไม่ว่างเปล่า** คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติแยกย่อยเป็น ๕ ประเภท ได้แก่

๑) **สารกัป** (กัปที่มีสาระขึ้นมาได้ โดยมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติ) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติพระองค์เดียว

๒) **มณฑกัป** (กัปเยียมยอด) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๒ พระองค์

๓) **วรกัป** (กัปประเสริฐ) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๓ พระองค์

๔) **สารมณฑกัป** (กัปที่มีสาระเยียมยอดยิ่งกว่ากัปก่อน) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๔ พระองค์

๕) **ภัทกัป** (ภัทกัป หรือ ภัทธกัป ก็ได้, กัปเจริญ หรือกัปที่ดีแท้) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๕ พระองค์

กัปปัจจุบันเป็นภัทกัป มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะที่อุบัติแล้ว และพระเมตไตรยที่จะอุบัติต่อไป

ในศาสนาฮินดู ถือว่า ๑ กัป (รูปสันสกฤตเป็น กัลป์) อันเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม (กลางวันเป็น **อุทัยกัป** คือกัปรุ่ง, กลางคืนเป็น **ชยกัป** คือกัปมลาย) ตั้งแต่โลกเริ่มต้นใหม่

จนประลัยไปรอบหนึ่งนั้น มี ๒,๐๐๐ มหายุค แต่ละมหายุคยาว ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี โดยแบ่งเป็น ๔ ยุค (จตุยุค, จตุรยุค) เริ่มจากระยะกาลที่มนุษย์มีศีลธรรม และร่างกายสมบูรณ์งดงาม แล้วเสื่อมทรามลง และช่วงเวลาของยุคก็สั้นเข้าตามลำดับ คือ

๑. กฤตยุค ยุคที่โลกอันพระพรหมสร้างเสร็จแล้ว มีความดีงามสมบูรณ์อยู่ ดังลูกเต๋าด้าน 'กฤต' ที่มี ๔ แต้ม เป็นยุคดีเลิศ ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี (สัตตยุค คือยุคแห่งสัจจะ ก็เรียก; ไทยเรียก กฤตายุค)

๒. เตรตายุค ยุคที่มีความดีงามถอยลงมา ดังลูกเต๋าด้าน 'เตรต' ที่มี ๓ แต้ม ยังเป็นยุคที่ดี ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี (ไทยเรียก ไตรตายุค)

๓. ทวาปรยุค ยุคที่ความดีงามเสื่อมทรามลงไปอีก ดังลูกเต๋าด้าน 'ทวาปร' ที่มี ๒ แต้ม เป็นยุคที่มีความดีพอทรงตัวได้ ๘๖๔,๐๐๐ ปี (ไทยเรียก ทวาปรยุค)

๔. กัลปียุค ยุคที่เสื่อมทรามถึงที่สุด ดังลูกเต๋าด้าน 'กัล' ที่มีเพียงแต้มเดียว เป็นยุคแห่งความเลวร้าย ๔๓๒,๐๐๐ ปี **กัมมัญฐาน** ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา (นิยมเขียน *กรรมฐาน*); **กัมมัญฐาน ๒**

(โดยหลักทั่วไป) คือ ๑. สมถกัมมัญฐาน กรรมฐานเพื่อการทำให้สงบ, วิธีฝึกอบรมเจริญจิตใจ ๒. วิปัสสนากัมมัญฐาน กรรมฐานเพื่อการให้เกิดความรู้แจ้ง, วิธีฝึกอบรมเจริญปัญญา; **กัมมัญฐาน ๒** (โดยการปฏิบัติ) คือ ๑. สัมพัตถกัมมัญฐาน กรรมฐานที่พึงต้องการในทั้งปวง หรือพึงใช้เป็นฐานของการเจริญภาวนาทุกอย่าง, กรรมฐานที่เป็นประโยชน์ในทุกกรณีได้แก่ เมตตา มรณสติ และบางท่านว่า อสุภสังขยา ด้วย ๒. ปาริหาริกกัมมัญฐาน กรรมฐานที่จะต้องบริหาร (ประจำตัว) คือ กรรมฐานข้อหนึ่งข้อใดก็ตาม ที่เลือก ว่าเหมาะกับตน เช่นว่าตรงกับจริตแล้ว หรือกำหนดเอาเป็นข้อที่ตนจะปฏิบัติ เพื่อก้าวสู่ผลที่สูงขึ้นไปฯ แล้ว ต่อแต่นั้นก็จะต้องเอาใจใส่จัดปรับบำเพ็ญตลอดเวลาเพื่อให้ก้าวหน้าไปและได้ผลดี, ทั้งนี้หมายความว่า ผู้ปฏิบัติทุกคนพึงปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ ข้อ เนื่องจาก สัมพัตถกัมมัญฐานจะช่วยเป็นพื้นเกื้อหนุนต่อปาริหาริกกัมมัญฐาน โดยผู้ปฏิบัตินั้น พอเริ่มต้น ก็เจริญเมตตาต่อประดาภิกษุสงฆ์และหมู่ชนตลอดถึงเทวดาในถิ่นใกล้รอบตัวจนทั่วสรรพสัตว์ เพื่อให้มีใจอ่อนโยนต่อกันและมีบรรยากาศร่มเย็นเป็นมิตร พร้อมกันนั้นก็เจริญมรณสติ เพื่อให้ใจห่างจาก

หุจจิตไม่คิดถึงอเนสนา และกระตุ้น
 เราให้ปฏิบัติจริงจัง ไม่ย่อหย่อน ส่วน
 อสุภสัญญาก็มาช่วยให้โลภะหรือราคะ
 เข้ามาครอบงำไม่ได้ เพราะจะไม่ติดใจ
 แม้แต่ในทิพยารมณ แล้วก็มุ่งหน้าไป
 ในปาริหารยกรรมฐานของตน; ดู กาวนา
กัมมัญฐาน ๔๐ คือ สิ่งที่ยืมใช้เป็น
 อารมณในการเจริญสมถภาวนา ซึ่งพึง
 เลือกใช้ให้เหมาะกับตน เช่นให้ตรงกับ
 กับจิต มี ๔๐ อย่าง ได้แก่ กลิน ๑๐
 อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔
 อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุวัตถาน
 ๑ รูป ๔

กัลบก ช่างตัดผม, ช่างโกนผม

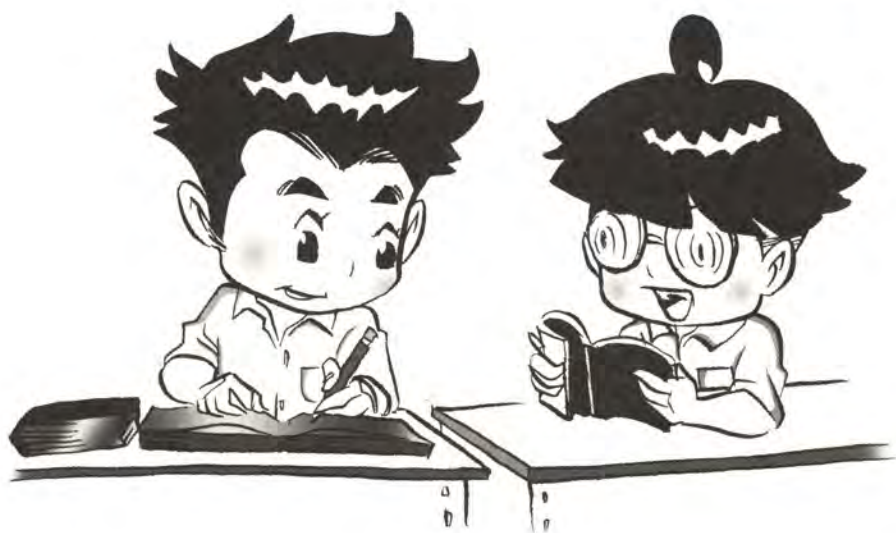
กัลป์ ดู กัป

กัลยาณมิตร “มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิต
 พึงนับ”, เพื่อนที่ดี (คุณสมบัติ ดู เพื่อน)

กัลยาณี นางงาม, หญิงงาม, หญิงที่มี
 คุณธรรมน่านับถือ

กัณฐปะ ๑. พระนามพระพุทธเจ้า
 พระองค์หนึ่งในอดีต; ดู พระพุทธเจ้า ๕
๒. ชื่อของพระมหากัณฐปะเถระเมื่อเรียก
 ตามโคตร ท่านมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า
 ปิปลิ หรือ ปิปลิมาณพ ๓. หมายถึง
 กัณฐปะสามพี่น้อง คือ อูรุเวลกัณฐปะ
 - นทีกัณฐปะ คยากัณฐปะ ซึ่งเป็นนักบวช
 ประเวทชน ถีลลัทธิบูชาไฟ เป็นที่เคารพ
 นับถือของชาวราชคฤห์ ภายหลังได้เป็น
 พระอรหันต์พร้อมกันทั้งสามพี่น้องและ
 บริวารหนึ่งพันด้วยได้ฟังเทศนาอาทิตต-

กัลยาณมิตร

ปริยายสูตรจากพระพุทธเจ้า ๔. คำเรียกชื่ออย่างสั้นๆ หมายถึงพระกุมาร-กัสสปะ

กาจ ร้าย, กล้า, เก่ง

กาพย์ คำร้อยกรองที่แต่งทำนองฉันท แต่ไม่นิยมครูลหุเหมือนฉันททั้งหลาย

กาม ความใคร่, ความอยาก, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าปรารถนา นำใคร่, กามมี ๒ คือ ๑. กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ ๒. วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕

กามคุณ ส่วนที่น่าปรารถนานำใคร่มี ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โสภณรูปะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่นำพอใจ

กามฉันท, กามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจมีรูปเป็นต้น, ความพอใจในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะ (ข้อ ๑ ในนิวรรณ์ ๕)

กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม, ความอยากได้กาม (ข้อ ๑ ในตัณหา ๓)

กามภพ ที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม, โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม ได้แก่ อบายภูมิ ๔ มนุษยโลก และ สวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นจาตุมหารชิกา ถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตติรรมเป็น ๑๑ ชั้น (ข้อ ๑ ในภพ ๓)

กามราคะ ความกำหนดด้วยอำนาจกิเลสกาม, ความใคร่กาม (ข้อ ๔ ใน

สังโยชน์ ๑๐, ข้อ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ ๑ ในอนุสัย ๗)

กามสมบัติ สมบัติคือกามารมณ์, ความถึงพร้อมด้วยกามารมณ์

กามสุข สุขในทางกาม, สุขที่เกิดจากกามารมณ์

กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข เป็นอย่างหนึ่งในที่สุดสองข้าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ๑ อตตกิลมณานุโยค ๑

กามาทีนพ โทษแห่งกาม, ข้อเสียของกาม

กาเมสุมิจจาจารา เวรมณี เว้นจากประพตติผิดในกาม, เว้นการล่วงประเวณี

กายกรรม การกระทำทางกาย เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพตติผิดในกาม หรือเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เป็นต้น

กาย กอง, หมวดหมู่, ที่รวม, ชุมชุม เช่น สัตวากาย (มวลสัตว์) พลกาย (กองกำลังทหาร) รถกาย (กองทหารรถ) ธรรมกาย (ที่รวมหรือที่ชุมนุมแห่งธรรม) ๑. ที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลาย หรือชุมนุมแห่งรูปธรรม คือ ร่างกาย บางทีเรียกเต็มว่า รูปกาย ๒. ประชุมแห่งนามธรรมหรือกองแห่งเจตสิก เช่น ในคำว่า “กายปัสสัทธิ” (ความสงบเย็นแห่งกองเจตสิก) บางทีเรียกเต็มว่า นามกาย (แต่ในบาง

กายกรรม

กรณี นามกาย หมายถึงนามชั้นทั้งหมด ทั้ง ๔ คือ ทั้ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ ทั้งจิต และเจตสิก); นอกจากความหมายพื้นฐาน ๒ อย่างนี้ แล้ว ยังมีความหมายปลีกย่อย และความหมายเฉพาะ ตามข้อความแวดล้อมอีกหลายอย่าง เช่น ในคำว่า “กาย สัมผัส” (สัมผัสทางกาย) หมายถึงกาย อินทรีย์ที่รับรู้โผฏฐัพพะคือสิ่งที่ต้องกาย, ในคำว่า “กายหจฺจริต” (หจฺจริตด้วยกาย)

หมายถึงกายทวารที่ใช้ทำกรรมคือ เคลื่อนไหวแสดงออกและทำการต่างๆ, ในคำว่า “กายสุข” (สุขทางกาย) หมายถึงทางทวารทั้ง ๕ คือตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งคู่กับเจตสุขหรือสุขทางใจ, ในคำว่า “กายภาวนา” (การพัฒนากาย) หมายถึงอินทรีย์สังวรคือความรู้จัก ปฏิบัติให้ได้ผลดีในการใช้ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ดังนี้ เป็นต้น

กายคตาสติ, กายสติ สติที่เป็นไป

ในกาย, สติอันพิจารณาให้เห็นตามสภาพที่มีส่วนประกอบ ซึ่งล้วนเป็นของไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ ทำให้เกิดความรู้เท่าทัน ไม่หลงใหลมัวเมา

กาวินญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะ โผฏฐัพพะกระทบกาย, โผฏฐัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้น (ข้อ ๕ ในวิญญาน ๖)

กาวสังขาร ๑. ปัจจัยปรุงแต่งกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้า หายใจออก **๒.** สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา หรือความจงใจทางกาย ซึ่งทำให้เกิดกายกรรม

กาวสัมผัส สัมผัสทางกาย, อาการที่กายโผฏฐัพพะ และกาวินญาณประจวบกัน

กาวสุจิริต ประพฤติชอบด้วยกาย, ประพฤติชอบทางกาย มี ๓ อย่าง คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติดินในกาม; ๑ สุจิริต

กาล เวลา

กาละ เวลา, คราว, ครั้ง, หน

กาวกิริยา “การกระทำกาละ”, การตาย, มรณะ

กาวทาน ทานที่ให้ตามกาล, ทานที่ให้โดยเฉพาะเหตุการณ์ หรือเป็นครั้งคราว ในโอกาสพิเศษ ไม่ใช่ให้ได้ตลอดเวลา, ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เดิม (องปญจก.

๒๒/๓๖/๔๔) มี กาวทาน ๕ คือ อาคัน-

ตุกทาน (ทานแก่ผู้มาจากต่างถิ่น), คมิกทาน (ทานแก่ผู้จะไปจากถิ่น), คิลานทาน (ทานแก่ผู้เจ็บไข้), ทุพภิกขทาน (ทานในยามมีทุพภิกขภัย), และ ทานคราวข้าวใหม่ มีผลไม่ใหม่ จัดให้แก่ท่านผู้มีศีลเป็นปฐม; ปัจจุบันนี้ มักใช้ในความหมายว่าทานที่ให้ได้เฉพาะภายในระยะเวลาที่กำหนด ไม่มีการให้นอกเวลา หรือนอกเทศกาล เช่น การถวายผ้ากฐิน การถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น ซึ่งทายกจะถวายได้ตามกำหนดเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเท่านั้น ก่อนหรือเลยเขตกำหนดไป ทำไม่ได้; ๑ ทาน

กาลเทศะ เวลาและประเทศ, เวลา และสถานที่

กาวัญญุต ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในการประกอบกิจนั้นๆ เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร เป็นต้น (ข้อ ๕ ในสัปปริสธรรม ๗)

กาวาสพัสตร์ ผ้าที่ย้อมด้วยรสผาด, ผ้าย้อมน้ำผาด, ผ้าเหลืองสำหรับพระ

กิตติศัพท์ เสียงสรรเสริญ, เสียงเล่าลือความดี

กิริยวาท ผู้ถือหลักการอันให้กระทำ, หลักการซึ่งให้กระทำ; ๑ กรรมวาท

กิริยวาทิ ผู้ถือหลักการอันให้กระทำ; ๑ กรรมวาท

กาสาวพัสดร์

กิริยา ๑. การกระทำ หมายถึงการกระทำใดๆ ที่กล่าวถึงอย่างกว้างๆ หรืออย่าง เป็นกลางๆ ถ้าเป็น “กิริยาพิเศษ” คือ เป็นการกระทำซึ่งเป็นไปด้วยเจตนาที่ก่อให้เกิดวิบาก ก็เรียกว่า กรรม, การกระทำซึ่งเป็นไปด้วยเจตนาที่ไม่ก่อวิบาก เช่นการกระทำของพระอรหันต์ ไม่เรียกว่ากรรม แต่เป็นเพียงกิริยา (พูดให้สั้นว่า เจตนาที่ก่อวิบาก เป็นกรรม, เจตนาที่ไม่ก่อวิบาก ถ้ามิใช่เป็นวิบาก ก็เป็นกิริยา); ๓. **กรรม ๒.** ในภาษาไทย มักหมายถึงอาการแสดงออกทางกายในเชิงมารยาท บางที่ใช้ควบคู่กันว่า กิริยา มารยาท ๓. ในทางไวยากรณ์ ได้แก่คำแสดงอาการหรือบอกการกระทำของนามหรือสรรพนาม, ในไวยากรณ์ไทย บางที่กำหนดให้ใช้รูปสันสกฤตว่า กิริยา แต่ในบาลีไวยากรณ์โดยทั่วไป ใช้รูปบาลี คือ กิริยา

กิเลส สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง, ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหาความยุ่งยากเดือดร้อนและความทุกข์; **กิเลส ๑๐** (ในบาลีเดิม เรียกว่า กิเลสวัฏฏ คือสิ่งก่อความเศร้าหมอง ๑๐) ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนัตตปปะ; **กิเลสพันห้า** (กิเลส ๑,๕๐๐)

เป็นคำที่มีใช้ในคัมภีร์รุ่นหลังจากพระไตรปิฎก เริ่มปรากฏในชั้นอรรถกถา ซึ่งกล่าวไว้ทำนองเป็นตัวอย่าง โดยระบุชื่อไว้มากที่สุดเพียง ๓๓๖ อย่าง ต่อมาในคัมภีร์ชั้นหลังมาก อย่างฉัหมลังคณิอนุฎีกา จึงแสดงวิธีนับแบบต่างๆ ให้ได้ครบจำนวน เช่น กิเลส ๑๐ X อารมณ ๑๕๐ = ๑,๕๐๐ (อารมณ ๑๕๐ ได้แก่ อรูปธรรม ๕๗ และรูปรูป ๑๘ รวมเป็นธรรม ๗๕ เป็นฝ่ายภายใน และฝ่ายภายนอก ฝ่ายละเท่ากัน รวมเป็น ๑๕๐)

อนึ่ง ในอรรถกถา ท่านนิยมจำแนก **กิเลส เป็น ๓ ระดับ** ตามลำดับขั้นของการละด้วยสิกขา ๓ (เช่น วินย.อ.๑/๒๒; ที่.อ. ๑/๑๙, สังคณี ๒.๒๓) คือ ๑. **วิติกัมมกิเลส** กิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้สว่างละเมิดออกมาทางกายและวาจา เช่นเป็นกายทุจริตและวาจาทุจริต ละด้วยศีล (อภิสีลสิกขา) ๒. **ปริยัญฐานกิเลส** กิเลสอย่างกลางที่พลุ่งขึ้นมาเร้าร้อนอยู่ในจิตใจ ดังเช่นนิรวรณ ๕ ในกรณีที่จะข่มระงับไว้ ละด้วยสมาธิ (อภิจิตตสิกขา) ๓. **อนุสัยกิเลส** กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานอันยังไม่ถูกกระตุ้นให้พลุ่งขึ้นมา ได้แก่อนุสัย ๗ ละด้วยปัญญา (อภิปัญญาสิกขา); ทั้งนี้ บางแห่งท่านแสดงไว้โดยอธิบายโยงกับพระไตรปิฎก คือกล่าวว่า อภิสีลสิกขา ตรัสไว้เป็นพิเศษในพระวินยปิฎกๆ จึงว่าด้วยการ

ละ วิติกมกิลีส, อธิจิตตสิกขา ตรัสไว้ เป็นพิเศษในพระสูตรตันตปิฎกๆ จึงว่า ด้วยการละปญฺญานกิลีส, อธิปญฺญานสิกขา ตรัสไว้เป็นพิเศษในพระอภิธรรมปิฎกๆ จึงว่าด้วยการละอนุสยิกิลีส

กิลีสกาม กิลีสเป็นเหตุไคร้, กิลีสที่ทำให้อยาก, เจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ไคร้ ให้รัก ให้อยากได้ ได้แก่วาคะ โลภะ อิจฉา (อยากได้) เป็นต้น

กิลีสमार มารคือกิลีส, กิลีสเป็นมาร โดยอาการที่เข้าครอบงำจิตใจ ชัดขวางไม่ให้ทำความดี ชักพาให้ทำความชั่ว ล้างผลาญคุณความดี ทำให้บุคคล ประสพหายนะและความพินาศ

กุฎิ กระท่อมที่อยู่ของนักบวช เช่น พระภิกษุ, เรือนหรือตึกที่อยู่อาศัยของ พระภิกษุสามเณร

กุมาร เด็ก, เด็กชาย, เด็กหนุ่ม

กุมาริ เด็กหญิง, เด็กธิดา, นางสาว

กุศล ๑. “สภาวะที่เกี่ยวข้องตตสัลลทังสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ”, “ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง”, “ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหน้าคา”, สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาด กอปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูล เอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหาย ไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข, ความดี (กุศลธรรม), กรรมดี (กุศลกรรม)

ตามปกติ กุศล กับ บุญ เป็นคำที่

ใช้แทนกันได้ แต่ กุศล มีความหมายกว้างกว่า คือ กุศล มีทั้งโลกียะ (กามา-วจร รูปาวจร อรูปาวจร) และโลกุตตระ ส่วน บุญ โดยทั่วไปใช้กับโลกียกุศล ถ้าจะหมายถึงระดับโลกุตตระ มักต้องมีคำขยายกำกับไว้ด้วย เช่นว่า “โลกุตตรบุญ”, พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บุญ มักใช้ในความหมายที่แคบกว่า หรือใช้ในขั้นต้นๆ หมายถึงความดีที่ยังประกอบด้วยอุปธิ (โอปธิก) คือ ยังเป็นสภาพปรุงแต่งที่ก่อผลในทางพอกพูนให้เกิดสมบัติ อันได้แก่ความพรั่งพร้อม เช่น ร่างกายสวยงามสมบูรณ์ และมั่งมีทรัพย์สิน แต่ กุศล ครอบคลุมหรือเลยต่อไปถึงนิรูปธิ (ไร้อุปธิ) และเน้นที่นิรูปตินั้น คือมุ่งที่ภาวะไร้ปรุงแต่ง ความหลุดพ้นเป็นอิสระ โยงไปถึงนิพพาน, พูดอย่างง่ายๆ เช่นว่า บุญ มุ่งเอาความสะอาดหมดจดในแง่ที่สวयงามนำชื่นชม แต่ กุศล มุ่งถึงความสะอาดหมดจดในแง่ที่เป็นความบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรติดค้าง ปลอดภัย โลง ว่าง เป็นอิสระ, ขอให้ดูตัวอย่างที่ บุญ กับ กุศล มาด้วยกัน ในคาถาต่อไปนี้ (พ. อติ. ๒๔/๒๖๒/๒๓๐)

กายเน กุสล์ กตวา	วาจาย กุสล์ พหุ
มนสา กุสล์ กตวา	อปฺปมาณํ นิรูปตี ๑
ตโต โอปธิกํ ปญฺญํ	กตวา ทาเนน ตํ พหุ
อญฺเฌปี มจฺเจ สทุทฺธเม	พฺรหฺมจริเย นิเวสย

(ท่านจงทำให้มาก ทั้งด้วยกาย ด้วย

วาทา และด้วยใจ ซึ่งกุศล อันประมาณมิได้ [อัมปมาณ แปลว่า มากมาย ก็ได้ เป็นโลกุตตระ ก็ได้] อันไร้อุปธิ [นิรุปธิ] แต่นั้นท่านจงทำบุญ อันระคนอุปธิ ให้มาก ด้วยทาน แล้วจง [บำเพ็ญธรรมทาน] ชักจูงแม้นคนอื่น ๆ ให้ตั้งอยู่ในพระสัทธรรม ในพรหมจริยะ)

คานานี้ แม้จะเป็นคำแนะนำแก่เทวดา ก็ใช้ได้ทั่วไป คือเป็นคำแนะนำสำหรับผู้ที่จะเป็นคฤหัสถ์ว่า ในด้านแรกหรือด้านหลัก ให้ทำกุศลที่เป็นนิรุปธิ ซึ่งเป็นการศึกษาหรือปฏิบัติเพื่อให้ได้สาระของชีวิต โดยพัฒนาตนให้เป็นอริยชน โดยเฉพาะเป็นโสดาบัน จากนั้นอีกด้านหนึ่ง ในฐานะเป็นอริยชน ก็ทำความดีหรือกรรมสร้างสรรค์ต่างๆ ที่มีผลในทางอุปธิ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของมัน และที่เป็นเรื่องสามัญในสังคมคฤหัสถ์ได้ ไม่เสียหาย เพราะเป็นผู้มีคุณความดีที่เป็นหลักประกันให้เกิดแต่ผลดีทั้งแก่ตนเองและแก่สังคมแล้ว; ตรงข้ามกับ *อกุศล*, เทียบ บุญ ๒. บางแห่ง (เช่น ชู เกร. ๒๖/๑๙๐/๒๖๘) *กุศล* หมายถึง ความเกษม, ความปลอดภัย, สวัสดิภาพ, ความหวังดี, ความมีเมตตา

กุศลกรรม กรรมดี, กรรมที่เป็นกุศล, การกระทำที่ดีคือเกิดจากกุศลมูล

กุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมดี, ทาง

ทำดี, ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุดคติ มี ๑๐ อย่างคือ ก. *กายกรรม* ๓ ได้แก่ ๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำลายชีวิต ๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาของที่เขา มิได้ให้ ๓. กาเมสุมิฉจจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติดิฉินในกาม ข. *วจีกรรม* ๔ ได้แก่ ๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ๖. ผรุสยา วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ ๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ค. *มโนกรรม* ๓ ได้แก่ ๘. อนภิชชา ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา ๙. อพยาบาท ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา ๑๐. สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม; เทียบ *อกุศลกรรมบถ*, *กุศลกรรมบถ*

กุศลมูล รากเหง้าของกุศล, ต้นเหตุของกุศล, ต้นเหตุของความดีมี ๓ อย่าง คือ ๑. *อโลภะ* ไม่โลภ (จาคะ) ๒. *อโทสะ* ไม่คิดประทุษร้าย (เมตตา) ๓. *อโมหะ* ไม่หลง (ปัญญา); เทียบ *อกุศลมูล*

กุศลวัตร ข้อปฏิบัติที่ดี, กิจที่พึงทำที่ดี **กุสินารา** เมืองหลวงแห่งหนึ่งของแคว้นมัลละ (อีกแห่งหนึ่งคือ ปาวา) สมัยพุทธกาล กุสินาราเป็นเมืองเล็กๆ มีมัลลกะษัตริย์เป็นผู้นำปกครอง พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองนี้

เกจิ "บางพวก" หมายถึง อาจารย์บางพวก

(เกจิอาจารย์, ใช้น้ำ พระเถระบางพวก ก็มีบ้าง แต่น้อยแห่ง), เป็นคำที่กล่าวถึง บ่อยในอรรถกถาทั้งหลาย กล่าวคือ ใน เวลาที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายความ และเล่าเรื่องราวต่างๆ บางครั้งท่านก็ยก มติหรือความเห็นของท่านผู้อื่นมาให้อู ด้วย เมื่อไม่ออกชื่อเจ้าของมติเหล่านั้น ก็ใช้คำว่า “เกจิ” นี้ (ถ้ายกมติดี้นมาอีก ต่อจาก “เกจิ” ก็คือ “อปเร” แต่บางที่มี หลายมติ ก็ต้องใช้คำอื่นอีก โดยเฉพาะ “เอเก” หรือ “อญเณ” ก็มีบ้าง) มติของ เกจิอาจารย์เหล่านั้น ท่านยกมาให้อู เพราะเป็นคำอธิบายที่ต่างออกไปบ้าง เพียงเพราะมีแง่ที่น่าสนใจบ้าง มีบ่อยครั้ง ที่ท่านยกมาเพื่อปฏิเสธหรือชี้แจงความ ผิดพลาด และมีบ้างที่ท่านยกมาโดย แสดงความเห็นชอบ, การอ้างมติของ เกจิอาจารย์อย่างที่ว่านั้น มักมีในกรณี อธิบายหลักพระธรรมวินัยที่อาจจะยาก สำหรับคนทั่วไป หรือเรื่องที่ลึกซึ้ง แต่ ในที่นี้ จะยกตัวอย่างที่เข้าใจง่ายมาดู ลักเรื่องหนึ่ง ตามความในอรรถกถา ชาดก (ทอ.๑/๑๒๔) ว่า เมื่อพระพุทธเจ้า ตรัสรู้ใหม่ๆ ธิตามารได้มาสำแดงอาการ ยั่วยวนต่างๆ ทั้งปรากฏตัวเป็นหญิงสาว เป็นหญิงวัยกลาง และเป็นสตรีผู้ใหญ่ แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงใส่พระทัย เมื่อ เล่าความตอนนี้พระอรรถกถาจารย์กล่าว ว่า “ส่วนอาจารย์บางพวก (เกจิอาจารย์)

กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงเห็นธิดามารเหล่านั้นเข้ามาหาโดยภาวะเป็นสตรีผู้ใหญ่ จึงทรงอธิษฐานว่า 'หญิงเหล่านี้คงเป็นผู้มีพินาศ ผมหงอกอย่างนี้' คำของเกจิอาจารย์นั้น ไม่ควรเชื่อถือ เพราะพระศาสดาย่อมไม่ทรงกระทำการอธิษฐานอย่างที่ว่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภถึงการละกิเลสของพระองค์เอง ตรัสว่า 'พวกท่านจงหลีกไปเถิด พวกท่านเป็นเช่นไรจึงพากันพยายามอย่างนี้ ชื่อว่ากรรมเช่นนั้น พวกท่านควรกระทำเบื้องหน้าคนที่ยังไม่ปราศจากราคะเป็นต้น แต่ตถาคตละราคะ โทสะ โมหะเสียแล้ว'; ในภาษาไทย เมื่อไม่นานนักนี้ คำว่า เกจิ หรือ เกจิอาจารย์ ได้มีความหมายเพี้ยนไปจากเดิมทางไกลமாக กลายเป็นหมายถึงพระภิกษุผู้มีชื่อเสียงเด่นในทางความขลัง (พระขลัง หรือ อาจารย์ขลัง) หรือแม้กระทั่งในเชิงไสยศาสตร์, ข้อเพี้ยนที่สำคัญ คือ ๑) ความหมายในทางปัญญาและความใส่ใจในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระธรรมวินัยเลื่อนลงหรือถูกกลบบังโดยลัทธิถือความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ไสยศาสตร์ ๒) "เกจิ" ซึ่งเดิมเป็นเพียงผู้แทรกเสริมหรือเป็นตัวประกอบ กลายมาเป็นตัวหลัก ๓) "เกจิ" ซึ่งเดิมเป็นคำพหูพจน์ที่ไม่ระบุตัว กลายเป็น

คำเอกพจน์ที่ใช้เรียกบุคคลผู้มีชื่อเสียงนั้นๆ

เกตุมาลา รัศมีซึ่งเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า

โกฏฐิ ชื่อมาตราบัน เท่ากับสิบล้าน

โกณฑัญญะ พราหมณ์หนุ่มที่สุดในบรรดาพราหมณ์ ๘ คน ผู้ทำนายลักษณะของสิทธัตถกุมาร ต่อมาออกบวชตามปฏิบัติพระสิทธัตถะขณะบำเพ็ญทุกรกิริยา เป็นหัวหน้าพระปัญจวัคคีย์ ฟังพระธรรมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า มีชื่อเรียกกันภายหลังว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ

โกนาถมน พระนามพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอดีต; ๑ พระพุทธเจ้า ๕

โกลิตะ ชื่อเดิมของพระมหาโมคคัลลานะ เรียกตามชื่อหมู่บ้านที่เกิด (โกลิตคาม) เพราะเป็นบุตรของตระกูลหัวหน้าในหมู่บ้านนั้น สมัยเมื่อเข้าไปบวชเป็นบริพาสกในสำนักของสมณชียก็ยังใช้ชื่อว่าโกลิตะ ต่อมาภายหลังคือเมื่อบวชในพระพุทธศาสนา จึงเรียกกันว่า โมคคัลลานะ หรือ พระมหาโมคคัลลานะ

โกถียวงศ์ ชื่อวงศ์กษัตริย์ข้างฝ่ายพระพุทธมารดา ที่ครองกรุงเวททะ; พระนางสิริมหามายา พุทธมารดา และพระนางพิมพา ชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ

เป็นเจ้าหญิงฝ่ายโกลียวงศ์

โกศล*, โกศลละ ความฉลาด, ความเชี่ยวชาญ มี ๓ คือ ๑. อายโกศล ความฉลาดในความเจริญ, รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ ๒. อปายโกศล ความฉลาดในทางเสื่อม, รอบรู้ทางเสื่อม และเหตุของความเสื่อม ๓. อุปายโกศล ความฉลาดในอุบาย, รอบรู้วิธีแก้ไข เหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ ทั้งในการป้องกันความเสื่อมและในการสร้างความเจริญ

โกศล* ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป โกศลเป็นแคว้นใหญ่มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมีพระนามว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล มีนครหลวงชื่อ สāvastī บัดนี้เรียก *Sahet-Mahet* (ล่าสุด รื้อฟื้นชื่อในภาษาสันสกฤตขึ้นมาใช้ว่า *(Śrāvastī* คือ คราวาสตี)

โกศลละ ดู *โกศล*

โกศลชะ ความเกียจคร้าน

โกสัมพิกษัตริยะ ชื่อขันธกะที่ ๑๐ (สุดท้าย) แห่งคัมภีร์มหาวรรค วินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องของภิกษุชาวเมืองโกสัมพิทะเละวิวาทกันจนเป็นเหตุให้พระพุทเจ้าเสด็จไปจำพรรษาในป่ารกชัฏวันตำบลปาริไลยกะ ในที่สุด พระภิกษุเหล่านั้นถูกมหายานบีบคั้นให้ต้องกลับปรองดองกัน บังเกิดสังฆสามัคคีอีกครั้งหนึ่ง

โกสัมพี ชื่อนครหลวงของแคว้นวังสะ อยู่ตอนใต้ของแม่น้ำมุนา บัดนี้เรียกว่า *Kosam*

โกศลละ ดู *โกศล**

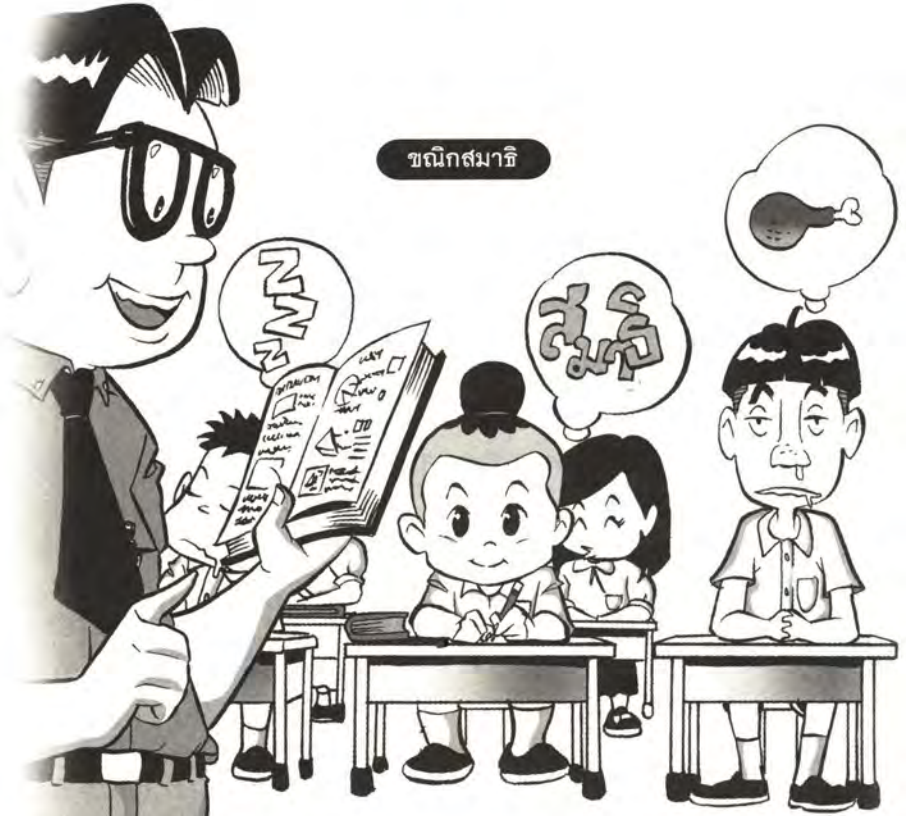
โกสิยเทวราช พระอินทร์, จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรียก *ท้าวโกสิย์* บ้าง *ท้าวสักกเทวราช* บ้าง

โกสิยวรรค ตอนที่ว่าด้วยเรื่องขนเจียมเจือด้วยไหม เป็นวรรคที่ ๒ แห่งนิสสัคคิยกัณฑ์ในพระวินัยปิฎก

โกเสยยะ, โกไสย ผ้าทำด้วยใยไหม ได้แก่ ผ้าไหม ผ้าแพรว

ข

ขณิกสมาธิ

ขจร ฟุ้งไป, ไปในอากาศ

ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ, สมาธิขั้นต้น
พอสำหรับใช้ในการเล่าเรียนทำการงาน
ให้ได้ผลดี ให้จิตใจสงบสบายได้พัก
ชั่วคราว และใช้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาได้
(ขั้นต่อไป คือ อุปจารสมาธิ)

ขมา ความอดโทษ, การยกโทษให้

ขรรค์ อาวุธมีคม ๒ ข้าง ที่กลางทั้งหน้า
และหลังเป็นสัน ด้ามสั้น

ขลัง คักดีลึทรี, มีกำลังอำนาจที่อาจ
บันดาลให้เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ หรือ
ให้สำเร็จผลที่ประสงค์; ดู เครื่องราง

ของขลัง ดู เครื่องราง

ขันท์ ส่วน ท่อน หรือชิ้น ที่ถูกตัด หุบ

ฉีก ขาด หัก แตก หรือแยกกันออกไป, ของที่ถูกตัด ฉีก ขาดเป็นส่วนๆ เป็นชิ้นๆ เป็นท่อนๆ; คำว่า “จีวรมีชั้น ๕” หรือ “จีวรห้าชั้น” หมายถึงจีวรที่ประกอบขึ้นจากแผ่นผ้าที่ตัดแล้ว ๕ ชั้น;
ดู จีวร

ขันตสัมา สัมาเล็กผูกเฉพาะโรงอุโบสถ ที่อยู่ในมหาสีมา มีสิมณตริกคัน

ขันตสัมาธิ [ขัน-สะ-หมาด] ทำนั่งเอาขา

ขัดกันอย่างคนนั่งเจริญสมาธิ คือ นั่งคู่เข้าทั้งสองข้างเบาะลงบนพื้น เอาขาท่อนล่างซ้อนทับกัน; ขันตสัมาธิมี ๓ แบบ คือ นั่งขันตสัมาธิโดยเอาขาสอดไขว้กันทับลงบนเท้าข้างที่ตรงข้าม (อย่างที่นิยมนั่งกันทั่วไป) เรียกว่า ขันตสัมาธิสองชั้น, นั่งขันตสัมาธิโดยวางขาขวาทับราบบนขาซ้าย เรียกว่า ขันตสัมาธิราบ, นั่งขันตสัมาธิโดยหงายฝ่าเท้าทั้งสองขึ้นวางบนขาข้างที่

ขันตสัมา

ขันติ

ตรงข้าม เรียกว่า ขัดสมาธิเพชร (ทำนอง
ของพระพุทธรูป เป็นแบบที่ ๒ และ ๓)

ขันติ ความอดทน คือ ทนลำบาก ทน
ตรากตรำ ทนเจ็บใจ, ความหนักเอาเบาสู้
เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งใจ (ข้อ ๓ ใน
ฉราวาสธรรม ๔, ข้อ ๑ ในธรรมที่ทำให้
งาม ๒, ข้อ ๖ ในบารมี ๑๐)

ขันติสังวร สำรวมด้วยขันติ (ข้อ ๔ ใน
สังวร ๕)

ขันธ กอง, พวง, หมวด, หมู่ ลำตัว;
หมวดหนึ่งๆ ของรูปธรรมและนามธรรม
ทั้งหมดที่แบ่งออกเป็น ๕ กอง คือ รูป-
ขันธ กองรูป เวทนาขันธ กองเวทนา
สัญญาขันธ กองสัญญา สังขารขันธ
กองสังขาร วิญญาณขันธ กองวิญญาณ
เรียกรวมว่า เบญจขันธ (ขันธ ๕)

ขันธมาร ขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ เป็นมาร เพราะเป็น

สภาพอันปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นที่ตั้งแห่ง
ทุกข์ ถูกปัจจัยต่างๆ มีอาพาธเป็นต้น
บีบคั้นเบียดเบียนเป็นเหตุขัดขวางหรือ
รอนโอกาส มิให้สามารถทำความดีงาม
ได้เต็มทีหรืออาจตัดโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง
(ข้อ ๒ ในมาร ๕)

ข้าวสุก ในโกษณะ ๕ อย่างคือ ข้าวสุก
๑ ขนมสด ๑ ขนมหั่น ๑ ปลา ๑ เนื้อ ๑
ข้าวสุกในที่นี้หมายถึงธัญญาหารทุกชนิด

ที่หุงให้สุกแล้ว เช่นข้าวเจ้า ข้าวเหนียว
หรือที่ตากแห้งเป็นของต่างชนิด เช่น ข้าว
มัน ข้าวผัด เป็นต้น

ชีระ นมสด; ๑ เบญจโครส

เขพะ น้ำลาย

เข้าที่ นั่งเจริญกรรมฐาน

เข้ารีต เปลี่ยนไปถือศาสนาอื่น (โดย
เฉพาะศาสนาคริสต์), ทำพิธีเข้าถือศาสนา
อื่น

คงคา แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๑ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป และเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์อันดับที่ ๑ ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งศาสนิกปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้ไปอาบน้ำล้างบาป อีกทั้งในพิธีราชาภิเษกกษัตริย์ในชมพูทวีป และกษัตริย์แห่งลังกาทวีป ก็ใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำคงคานี้ด้วย, แม่น้ำคงคามีความยาวประมาณ ๒,๕๑๐ กม. ตามที่บันทึกไว้ในอรรถกถาว่า มีต้นกำเนิดจากสระอโนดาต ในแดนหิมพานต์ ไหลไปสู่มหาสมุทร จากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ผ่านเมืองสำคัญมากแห่ง เช่น *สังกัสสะ ปยาละ* (เขียนอย่างสันสกฤตเป็น *ประยาละ* ปัจจุบันคือ เมือง Allahabad เป็นที่บรรจบของแม่น้ำคงคา กับยมนา) *พาราณสี* *อุกกาเวลา* (อุกกเจลา ก็ว่า) *ปาตลีบุตร* (เมืองหลวงของมคธ ยุคหลังราชคฤห์) *จัมปา* (เมืองหลวงของแคว้นอังคะ) และในที่สุดออกทะเลที่อ่าวเบงกอล (Bay of Bengal), ปัจจุบัน คนทั่วไปรู้จักในชื่อภาษาอังกฤษว่า Ganges; ดู *มหานที ๕*

คณะธรรมยุต คณะสงฆ์ที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นภิกษุในรัชกาลที่

๓ (เรียกว่า *ธรรมยุตติกาทิ* หรือ *ธรรมยุตติกนิกาย* ก็มี); สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “พระสงฆ์ออกจากมหานิกายนั่นเอง แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายด้วย” (*การคณะสงฆ์* น. ๑๐)

คณะมหานิกาย คณะสงฆ์ไทยเดิมที่สืบมาแต่สมัยสุโขทัย, เป็นชื่อที่ใช้เรียกในเมื่อได้เกิดมีคณะธรรมยุตขึ้นแล้ว; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “พระสงฆ์อันมีเป็นพื้นเมือง [ของประเทศไทย - ผู้เขียน] ก่อนเกิดธรรมยุตติกนิกาย” (*การคณะสงฆ์*, น. ๙๐)

คติ ๑. การไป, ทางไป, ความเป็นไป, ทางดำเนิน, วิธี, แนวทาง, แบบอย่าง ๒. ที่ไปเกิดของสัตว์, ภาพที่สัตว์ไปเกิด, แบบการดำเนินชีวิต มี ๕ คือ ๑. นiryasa นรค ๒. tirajana โยนิ กำเนิดตiryajana ๓. petatavisay แดนเปรต ๔. manussya สัตว์มีใจสูงรู้คิดเหตุผล ๕. teph saasavard ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ถึง อภินิษฐพรหม; ใช้คำเรียกเป็นชุดว่า: niryakoti tirajana-koti petakoti manussyakoti tephakoti, ๓ คติแรกเป็น *ทุคติ* (ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือแบบดำเนินชีวิตที่ไม่ดี) ๒ คติหลังเป็น

สุดคติ (ที่ไปเกิดอันดีหรือแบบดำเนินชีวิตที่ดี)

สำหรับทุกคติ ๓ มีข้อสังเกตว่า บางทีเรียกว่า *อบาย* หรือ *อบายภูมิ* แต่ *อบายภูมิ* นั้นมี ๔ คือ *นรก* *เปรต* *อสุรกาย* *ดิรัจฉาน*, *อรรถกถา* กล่าวว่า (อ.อ.๑๔๕, อิต.อ.๑๔๕) การที่มีจำนวนไม่เท่ากันก็เพราะรวม *อสุรกาย* เข้าใน *เปรต* *ดิรัจฉาน* ด้วย จึงเป็นทุกคติ ๓; ดู *อบาย*

คติ ๕ นี้ เมื่อจัดเข้าใน *ภพ* ๓ พึงทราบว่ามี ๔ คติแรกเป็น *กามภพ* ทั้งหมด ส่วนคติที่ ๕ คือ *เทพ* มีทั้ง *กามภพ* *รูปภพ* และ *อรูปภพ* (*เทพ* นั้น แบ่งออกไปเป็น *ก. เทวดาในสวรรค์* ๖ ชั้น อยู่ใน *กามภพ* *ข. รูปพรหม* ๑๖ ชั้น อยู่ใน *รูปภพ* และ *ค. อรูปพรหม* ๔ ชั้น อยู่ใน *อรูปภพ*); เทียบ *ภพ*

เมื่อจัดเข้าใน *ภูมิ* ๔ พึงทราบว่ามี ๔ คติแรกเป็น *กามาวจรภูมิ* ทั้งหมด ส่วนคติที่ ๕ คือ *เทพ* มีทั้ง *กามาวจรภูมิ* *รูปาวจรภูมิ* และ *อรูปาวจรภูมิ* (ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้วใน *ภพ* ๓) แต่มีข้อพิเศษว่า *ภูมิ* สูงสุด คือ *ภูมิ* ที่ ๔ อันได้แก่ *โลกุตตรภูมิ* นั้น แม้ว่า *เทพ* จะอาจเข้าถึงได้ แต่ *มนุษย์* คติเป็น *วิสัย* ที่มีโอกาสถึงได้ดีที่สุด; เทียบ *ภูมิ*

ครองผ้า นุ่งห่มผ้า

ครุกรรม กรรมหนักทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ในฝ่ายกุศลได้แก่ ฌานสมาบัติ

ในฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรมกรรมนี้ให้ผลก่อนกรรมอื่นเหมือนคนอยู่บนที่สูงเอาวัตถุต่างๆ ทิ้งลงมาอย่างไหนหนักที่สุด อย่างนั้นถึงพื้นก่อน

ครุภาพัฏฐิ อาบัติหนัก ได้แก่ *อาบัติปาราชิก* เป็นอาบัติที่แก้ไขไม่ได้ *ภิกษุ* ต้องแล้วจำต้องสึกเสีย และ *อาบัติสังฆาทิเสส* อยู่กรรมจึงจะพ้นได้ คู่กับ *สหภาพัฏฐิ*

ครุธรรม ธรรมอันหนัก, หลักความประพฤติสำหรับนาง *ภิกษุณี* จะพึงถือเป็นเรื่องสำคัญอันต้องปฏิบัติด้วยความเคารพไม่ละเมิดตลอดชีวิต มี ๘ ประการ คือ ๑. *ภิกษุณี* แม้บวชช้อยพรรษาแล้วก็ต้องกราบไหว้ *ภิกษุ* แม้บวชวันเดียว ๒. *ภิกษุณี* จะอยู่ในวัดที่ไม่มี *ภิกษุ* ไม่ได้ ๓. *ภิกษุณี* ต้องไปถามวันอุโบสถและเข้าไปฟังโอวาทจาก *ภิกษุ* ทุกถึงเดือน ๔. *ภิกษุณี* อยู่จำพรรษาแล้วต้องปวารณาในสงฆ์สองฝ่ายโดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน โดยรังเกียจ (รังเกียจ หมายถึง ระแวงสงสัยหรือเห็นพฤติกรรมอะไรที่นาเลือบแคลง) ๕. *ภิกษุณี* ต้องอาบัติหนัก ต้องประพฤติมานัตในสงฆ์สองฝ่าย (คือ ทั้ง *ภิกษุ* สงฆ์และ *ภิกษุณี* สงฆ์) ๑๕ วัน ๖. *ภิกษุณี* ต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์สองฝ่าย เพื่อนางสิกขมานา ๗. *ภิกษุณี* ไม่พึงดำไม่พึงบริภาษ *ภิกษุ* ไม่ว่าจะได้โดย

บรรยายใดๆ ไม่ให้ภิกษุเห็นว่ากล่าวภิกษุ แต่ภิกษุว่ากล่าวภิกษุไม่ได้

คฤหบดีจิ๋ว ผ้าจีวรที่ชาวบ้านถวาย
พระ

คฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน, ชาวบ้าน

คลองธรรม ทางธรรม

คำว่าบาตร การที่สงฆ์ลงโทษอุบาสกผู้
ปรารถนาร้ายต่อพระรัตนตรัย โดย
ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายไม่คบด้วย คือ
ไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์ ไม่รับ
ไทยธรรม, บุคคลต้นบัญญัติ คือ
วัชพลิจฉวี ซึ่งถูกสงฆ์คำว่าบาตร เพราะ
โจทพระทัฬหฬลบุตร ด้วยสัลลวิบัติ
อันไม่มีมูล, คำเดิมตามบาลีว่า “ปัตตนิก-
กุชชนา”; คู่กับ *หยาบบาตร*

คหบดี “ผู้เป็นใหญ่ในเรือน”, “เจ้าบ้าน”,
มักหมายถึง ผู้มีอันจะกิน, ผู้มั่งคั่ง, แต่
บางแห่งในพระวินัย เช่น ในสิกขาบทที่
๑๐ แห่งจิวรรค นิสสัคคียปาจิตติย์
(วินย.๒/๗๑/๕๓) ท่านว่า คหบดี (คำบาลีใน
ที่นี้เป็น “คหบดีกะ”) ได้แก่ คนอื่นที่
นอกจากราชา อำมาตย์ และพราหมณ์
(คือเจ้าบ้าน หรือชาวบ้านทั่วไป)

คันธกุฎี พระกุฏิที่ประทับของพระพุทธ-
เจ้า, เป็นคำเรียกที่ใช้ทั่วไปในคัมภีร์ชั้น
อรรถกถาลงมา แต่ในพระไตรปิฎก พบ
ใช้เฉพาะในคัมภีร์อปทาน เพียง ๖ ครั้ง
ตอนที่ว่าด้วยประวัติของพระอรหันต-

เถระ (เถรอปทาน) คือ เมื่อกล่าวถึง
พระพุทธเจ้าในอดีต บางทีเรียกที่
ประทับของพระพุทธเจ้าในอดีตนั้นว่า
คันธกุฎี (พบ ๔ พระองค์ คือ พระ
คันธกุฎีของพระปฐมุตตรพุทธเจ้า ๑
แห่ง ๒ ครั้ง, ขุ.ป.๓๒/๑๘/๘๕, ของพระ-
ติสสพุทธเจ้า ๑ แห่ง ๑ ครั้ง, ๓๒/๑๗๒/
๒๗๒; ของพระอุสสพุทธเจ้า ๑ แห่ง ๑
ครั้ง, ๓๓/๑๓๑/๒๒๐; ของพระกัสสปพุทธเจ้า
๑ แห่ง ๒ ครั้ง, ๓๓/๑๔๐/๒๕๐) และตอน
ที่ว่าด้วยประวัติของพระอรหันตเถรี
(เถรีอปทาน) พบแห่งหนึ่ง เรียกที่ประทับ
ของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันว่า
คันธเคหะ (ขุ.ป. ๓๓/๑๕๘/๓๐๖) ซึ่งก็ตรงกับ
คำว่าคันธกุฎีนั่นเอง แต่คัมภีร์อื่นทั่วไป
ในพระไตรปิฎก ไม่มีที่ใดเรียกที่ประทับ
ของพระพุทธเจ้าในอดีตก็ตาม พระองค์
ปัจจุบันก็ตาม ว่า “คันธกุฎี” (ใน
พระไตรปิฎกแปลภาษาไทยบางฉบับ
ตอนว่าด้วยคาถาของพระเถระ คือ
เถรคาถา มีคำว่า “คันธกุฎี” ๒-๓ ครั้ง
พึงทราบว่าเป็นเพียงคำแปลตามอรรถ-
กถา ไม่ใช่คำบาลีเดิมในพระไตรปิฎก
บาลี)

ในพระไตรปิฎกโดยทั่วไป แม้แต่
ในพระสูตรทั้งหลาย (ไม่ต้องพูดถึง
พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งตามปกติไม่กล่าว
ถึงบุคคลและสถานที่) ท่านกล่าวถึงที่
ประทับของพระพุทธเจ้าเพียงแค่อ้างอิง

สั้นๆ ว่า พระองค์ทรงแสดงธรรมครั้งนั้นเมื่อประทับอยู่ ณ ที่ใด เช่นว่า เมื่อประทับที่พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เมืองสาวัตถี, ที่พระเวฬุวัน สถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เมืองราชคฤห์, ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์, ที่โสมิตาราม เมืองโกสัมพี, ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เมืองเวสาลี, ที่นิโครธาราม เมืองกิลพัสดุ์ แคว้นศากยะ ดังนี้ เป็นต้น น้อยนักจะระบุอาคารที่ประทับ (ดังเช่น “กเรฎฐี” ได้ถูกระบุชื่อไว้ครั้งหนึ่งในคราวประทับที่พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เมืองสาวัตถี, ที่ ม.๑๐/๑/๑) แม้ว่าในบางพระสูตรจะเล่าเหตุการณ์ที่ดำเนินไประหว่างการแสดงธรรมที่เป็นเรื่องยาว ซึ่งมีการเสด็จเข้าไปทรงพักในที่ประทับ ท่านก็เล่าเพียงสั้นๆ ว่า “เสด็จเข้าสู่พระวิหาร” “เสด็จออกจากพระวิหาร” “เสด็จประทับ ณ อาสนะที่จัดไว้ในร่มเงาพระวิหาร” เป็นต้น และคำว่า “วิหาร” นี้แหละ ที่อรรถกถาไขความว่าเป็น “คันธกุฎี” (เช่นว่า “วิหารนติ คันธกุฎี”, อจ.อ. ๓/๖๔: “เอกวิหารีติ เอกคันธกุฎีย”, อ.อ.๒๓๓๓)

คัมภีร์รุ่นหลังในพระไตรปิฎกที่มีใช้พุทธพจน์ ดังเช่นเถราปทาน และคัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมา มีลักษณะที่เน้นการจรรโลงศรัทธาโดยอิงเรื่องวัตถุลัทธิการ

และย้าการบำเพ็ญทาน นอกจากใช้คำว่าคันธกุฎีเป็นสามัญแล้ว (พบคำนี้ในคัมภีร์ต่างๆ ประมาณ ๕๖๐ ครั้ง) ยังได้บรรยายเรื่องราวเกี่ยวกับพระคันธกุฎีไว้มากมาย เช่น เล่าเรื่องราว ผู้มีทรัพย์คนหนึ่งได้สร้างพระคันธกุฎีถวายแด่พระวิปัสสิพุทธเจ้า เป็นอาคารที่งามสง่าอย่างยิ่ง เสา อิฐฝา บานหน้าต่าง เป็นต้น แพรวพรายด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีสระโบกขรณี ๓ สระ ฯลฯ แล้วมาเกิดในพุทธกาลนี้ เป็นเศรษฐีชื่อว่าโชติกะ อีกเรื่องหนึ่งว่า คนรักษาพระคันธกุฎีของพระสิทธัตถะอดีตพุทธเจ้า ทำการอบพระคันธกุฎีให้หอมตามกาลเวลาที่เหมาะแล้วไม่เกิดในหุคคติเลย ก่อนจะมาจบกิจพระศาสนาในพุทธกาลนี้ และอีกเรื่องหนึ่งว่า บุรุษหนึ่งเกิดในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมของพระองค์แล้วเลื่อมใส นำเอาของหอมทั้งสี่ชาติมาใส่หาพระคันธกุฎีเดือนละ ๘ วัน จากนั้น เกิดที่ใด ก็มีกลิ่นกายหอม จนกระทั่งมาสำเร็จจอร์หัตตผลในพุทธกาลนี้ ต่อมาก็มีคัมภีร์ชั้นฎีกาแสดงความหมายของ “คันธกุฎี” ว่าเป็น “กุฎีซึ่งอบด้วยของหอม ๔ ชาติ” (ที.อภิฎ. ๑/๒๕๒, ของหอม ๔ ชาติ ได้แก่ จันทน์แดง ดอกไม้แคว้นโยนก กฤษณา และกำยาน หรือบางตำราว่า ดอกไม้แคว้นโยนก กฤษณา กำยาน และพิมเสน; ดอกไม้

แคว้นโยนก คือ “ยวนะ” มักแปลกันว่า
กานพลู)

คันธกุฎี ที่ประทับของพระพุทธเจ้า
พระองค์ปัจจุบัน ที่กล่าวถึงในอรรถกถา
และคัมภีร์รุ่นต่อมาทั้งหลาย โดยทั่วไป
หมายถึงพระคันธกุฎีที่อนาถปิณฑิก-
เศรษฐีสร้างถวาย ที่วัดพระเชตุวัน ใน
นครสาวัตถี ซึ่งเป็นวัดที่พระพุทธเจ้า
ประทับบำเพ็ญพุทธกิจยาวนานที่สุด ถึง
๑๙ พรรษา เป็นที่ตรัสพระสูตร และ
บัญญัติพระวินัยส่วนใหญ่ เฉพาะอย่าง
ยิ่ง ลิกขาบทที่เป็นส่วนเฉพาะของพระ
ภิกษุณีแทบทั้งหมดทรงบัญญัติเมื่อ
ประทับที่นี้ (ในคัมภีร์ปวิวาร ท่านนับ
ลิกขาบทที่บัญญัติไว้ในวินัยทั้งสอง คือ
ทั้งของภิกษุสงฆ์ และของภิกษุณีสงฆ์
รวมที่ไม่ซ้ำกัน มี ๓๕๐ ลิกขาบท ทรง
บัญญัติ ณ พระนคร ๗ แห่ง แยกเป็น
ที่สาวัตถี ๒๙๔ ลิกขาบท ที่ราชคฤห์ ๒๑
ลิกขาบท ที่เวสาลี ๑๐ ลิกขาบท ที่โกสัมพี
๘ ลิกขาบท ที่เมืองอาฬวี ๖ ลิกขาบท
ในลัทธิขณบท ๘ ลิกขาบท ในวัคคชนบท
๓ ลิกขาบท, วินย. ๘/๑๐๑๖-๘/ ๓๖๐-๑, ที่เมือง
สาวัตถีนั้น แทบไม่มีที่อื่นนอกจากที่
พระเชตุวัน)

ในวัดพระเชตุวันนั้น อรรถกถาเล่า
ว่ามีเรือนใหญ่ (มหาเคหะ) ๔ หลัง คือ
กเรริกุฎี โกสัมพกุฎี คันธกุฎี และ
สลฟ้าคาร ใน ๔ หลังนี้ พระเจ้า-

ปเสนทิโกศลทรงสร้างสลฟ้าคาร ส่วนอีก
๓ หลังนอกนั้นอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็น
ผู้สร้าง; กเรริกุฎีได้ชื่ออย่างนั้น เพราะ
มีกเรริมณฑป คือมณฑปที่สร้างด้วยไม้
กุ่มน้ำ ตั้งอยู่ด้านหน้าประตู และไม้ไกล
จากกเรริมณฑปนั้น มีศาลาหนึ่งพัก
หรือห้อง เรียกว่า “กเรริมณฑลมาพี”
กเรริมณฑปตั้งอยู่ระหว่างศาลาหนึ่งนี้
กับพระคันธกุฎี, มีเรื่องมาในหลาย
พระสูตรว่า ภิกษุทั้งหลายมานั่งสนทนา
ธรรมกันที่ศาลาหนึ่ง (และที่มณฑลมาพี
แห่งอื่นๆ ซึ่งก็มีในวัดที่เมืองอื่นๆ ด้วย)
ถ้ามีข้อสงสัย บางทีก็พากันไปเฝ้า
กราบทูลถาม หรือบางครั้งพระพุทธเจ้า
ก็เสด็จมาทรงสนทนากับภิกษุเหล่านั้นที่
นั้น, ส่วนโกสัมพกุฎีที่ได้ชื่ออย่างนั้น
เพราะมีต้นโกสัมพอยู่ทางหน้าประตู (ต้น
“โกสัมพ” ในที่นี้แปลเปลี่ยนศัพท์ เพราะ
แปลกันไปต่างๆ ว่าต้นสะคร้อบ้าง ต้น
เล็บเหยี่ยวบ้าง ต้นคำบ้าง ต้นมะกอกบ้าง
แม้แต่คำที่เขียนก็เป็น โกสมฺพ บ้าง
โกสมฺพ บ้าง โกสมฺภ บ้าง ไม่เป็นที่ยุติ),
หลังที่ ๔ คือ สลฟ้าคาร เป็นอาคารที่
สร้างด้วยไม้ “สลฟ้า” ซึ่งแปลกันว่าไม้สน
แต่ตามฎีกา, ที่ฎ. ๒/๑ อธิบายว่าสร้างด้วย
ไม้เทพทวาร (“เทพทวาร” - ไม้ “พินเทพดา”)

พระคันธกุฎีที่วัดพระเชตุวันนั้นบางที
เรียกว่า พระมหาคันธกุฎี ที่เรียกเช่นนั้น
เพราะมีความสำคัญเป็นพิเศษ นอกจาก